

MARICA GRIGORESCU

„RETRAGEREA DIN RUSIA”, PICTURA DISPĂRUTĂ A LUI HENRI PHILIPPOTEAUX, CONSERVATĂ PRIN COPII DIN MUZEELE ROMÂNEȘTI ȘI STRĂINE¹

Între picturile secolului al XIX-lea care au cunoscut un renume de durată este opera lui Henri Félix Emmanuel Philippoteaux „Retragerea din Rusia”, titlu sub care apare cel mai frecvent, chiar dacă în dicționarele Benezit și Thieme Becker figurează sub denumirea „Retragerea de la Moscova”. O faimă probată prin copiile artistului, ale contemporanilor și urmașilor săi, pentru că din 1835 și până în 1890 mai multe lucrări în ulei, ca și o serie de desene, repetă cu puține diferențe imaginea patetică a unei înfrângeri istorice.

Explicația succesului de care s-a bucurat această operă este atât prestigiul epopeii napoleoniene cât și seducția imaginii ei naturaliste cu valoare simbolică.

Un capitol încă neepuizat, subiectul acestei opere de Philippoteaux a fost redeschis prin achiziționarea de către Muzeul Național de Artă al României a unui desen cu același subiect, necunoscut. Pe verso, o înscrisoare

¹Fragment din comunicarea *Confirmări și infirmări în identificarea unor desene aparținând școlii franceze din colecția cabinetului de stampe al Muzeului Național de Artă.*

face trimiterea la pictorul francez sus menționat și indică titlul: „Retragerea din Rusia” și precizează „Scena centrală”. Suntem confrunțați cu una din multele copii care s-au produs? Este foarte probabil: caracterul imaginii nu este acela al unui studiu premergător, ci al unei reluări în desen a motivului pictural.

Consultarea fondului documentar al Departamentului de pictură al Muzeului Louvre a dovedit existența unei istorii bogate legate de tabloul „Retragerea din Rusia”, în special în ceea ce privește copiile care au circulat și care, după cum menționează domnul Jacques Foucart conservator șef la acest muzeu, au fost realizate uneori, chiar de către artist².

Henri Félix Emmanuel Philippoteaux, pictor, desenator și ilustrator, a trăit între 1815-1884. Elev al lui Léon Cogniet, el arată încă de la început un gust pronunțat pentru pictura cu temă militară, cărei i se va consacra de-a lungul vieții. Comparat cu exponenții picturii anecdotice și naturaliste, dintre care Horace Vernet, care a făcut școală, și Ernest Meissonier, contemporanul său, Philippoteaux excelează mai ales pe latura documentară în care își descrie arta. Este probabil și motivul pentru care a fost desemnat de către regele Ludovic Filip să lucreze pentru „Muzeul istoric” instalat în palatul de la Versailles. Artistul este exponentul oficial al artei celui de-al doilea imperiu. Istoria a consemnat opinia regelui despre pictorul Philippoteaux: „Îmi place mult D. Philippoteaux. Lucrează bine, este interesant, este curat și nu costă scump”³. Restituirile istorice ale acestui artist, realizate pe baza unor documentații vaste, au făcut vogă în Franța dar și în Anglia, în a doua parte a carierei sale.

Epopeea napoleoniană a ocupat un loc însemnat în creația lui Philippoteaux. Picturile sale pe această temă devin ilustrații: la 1846, la Paris, se editează un volum de portrete litografiate după picturile artistului, volum purtând titlul: „Secolul lui Napoleon”⁴.

Pictura „Retragerea de la Moscova”, expusă la Salonul din 1835, marchează începutul afirmării publice a artistului francez. Opera sa a făcut senzație. Au urmat recunoașterile oficiale, care au culminat cu acordarea crucii Legiunii de onoare la 1846. Răsunetul în epocă al tabloului motivează suita de copii care s-au succedat. Desigur, și contextul istoric a contribuit la ecurile publice ale acestei lucrări.

Compoziția răspunde gustului epocii pentru eroismul trezit de evenimentele epocii napoleoniene care revine în forță chiar sub monarhia din iulie. Dincolo de realismul patetic al imaginii, motivul principal, grupul celor doi militari înaintea teribilului sfârșit a fost gândit pe o schemă cu un efect sigur: dezvăluirea violentă a unui eveniment tragic cu multe implicații, care s-au produs în anonim. (Cu mult înainte, „Pluta Meduzei” a lui Théodore Gericault are la bază o idee asemănătoare, rezolvată în limbajul său propriu).

Impactul dramatic cu acest grup singular de personaje în imensitatea spațiului, pe un fundal copleșitor de vast, care poate simboliza în ultimă instanță istoria însăși, ce lasă loc unor nesfârșite speculații, a dus în final la necesitatea multiplicării acestei imagini.

² Dosarul Philippoteaux. Corespondența cu domnul Maurice Pettex Sabarot din 29 noiembrie 1989.

³ Bernard Druenc, *Un classique de la peinture militaire* în „Revue des Amis du Musée l'armée”, p. 51.

⁴ *Le siècle de Napoleon. Galerie des illustrations de l'empire. Portraits en pied. Peints par F. Philippoteaux. Lithographies par Ch. Bour. Paris, 1846.*

Originalul a fost achiziționat, intrând în patrimoniul muzeului Versailles, unde s-a păstrat până în perioada celui de-al doilea război mondial, când necesitatea protejării patrimoniului a determinat mutarea și depozitarea sa, ca și a altor lucrări, la Avranches. Se pare că existența tabloului s-a încheiat în acest loc, deoarece este declarat distrus în urma vicisitudinilor care s-au produs, astfel că speranțele regăsirii sale sunt mici. În această situație, lucrarea rămâne prin copiile care s-au realizat, exemple interesante care, dincolo de calitățile lor, deschid și discuția asupra termenului de copie într-o epocă în care multiplicarea masivă a operelor de artă prin gravurile de reproducere, atentează asupra valorii de unicat a originalului. Înainte de a aborda acest al doilea aspect, este necesară o trecere în revistă a copiilor cunoscute. O primă copie, inclusă în „Inventarul colecțiilor publice franceze” din 1965, se află la Muzeul Ingres din Montauban, unde a fost donată înainte de 1846. Alături de ea, ca importanță, figurează deopotrivă ca copie în registrele documentare ale Muzeului Louvre, pictura Muzeului de Artă din Iași, cunoscută operă a acestui muzeu, înregistrată și expusă *numai* ca un original⁵. Adusă în țară de către primul donator al muzeului sus menționat, Scarlat Vârnav, această operă a primit titlul sub care nu a mai fost întâlnită în documentația de specialitate și anume: „Berezina”, denumire care poartă mai precis marca tragediei care a avut loc și pe care tabloul o ilustrează.

Această operă este considerată în Franța ca fiind o copie. Un argument lingvistic vine să confirme această ipoteză cu precizarea că *este o copie a artistului*. Pe locul semnăturii, înaintea numelui Philippoteaux, sunt trecute trei inițiale scrise de aceeași mână, cu litere cursive și cu punct între ele: D.M.T. Prima literă este aproape de două ori mai mare decât celelalte două. Aceste inițiale nu fac parte din semnătură, așa cum se menționează în catalogul Muzeului din Iași din 1972⁶. Ele reprezintă prescurtarea cuvintelor „D’apre mon tableau” (După tabloul meu). Urmează, în aceeași linie: „Philippoteaux 1842”. Acest element, completat de calitățile certe ale tabloului și de o proveniență sigură, confirmă valoarea operei.

De altfel, argumentația nu se oprește aici deoarece, comparând dimensiunile lucrării (0,810 m x 1,035 m) cu cele ale tabloului inițial (0,970 m x 1,210 m), se constată că sunt micșorate și totodată aproape identice cu o altă copie semnalată de același Serviciu de documentare al Departamentului de pictură al Muzeului Louvre și care a figurat la Hôtel des Vantes du Puy (Haute Loire), la 14 august 1988. Această nouă copie semnată: „F. Philippoteaux” a fost considerată că a aparținut artistului⁷.

Tabloul Muzeului de Artă din Iași se consideră că ar fi fost achiziționat de către boierul Scarlat Vârnav la Expoziția Națională de la Paris, din 1842. Rămâne să se cerceteze, în publicațiile de epocă, dacă a fost menționată în legătură cu respectivul salon. Odată găsită o mențiune, autenticitatea acestei lucrări nu va mai putea fi pusă la îndoială.

Dintre alte copii care se cunosc, realizate deopotrivă în tehnic picturii în ulei, ar mai fi de menționat și tabloul nesemnat și atribuit lui Louis François Lejeune (1775-1848) pictor și general în armata lui Napoleon, proprietatea doamnei Larbonne din Bordeaux.

⁵ Claudiu Paradais, Maria Paradais, *Valori ale picturii universale în Muzeul de Artă din Iași*, Iași, 1972, p. 178 - 180, cat. 72.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Vezi nota 2.

În ce privește desenele, ele intră în același regim și redau în exclusivitate grupul celor doi militari din centrul compoziției. Este cazul unui presupus Nicolas Toussaint Charlet (1792 - 1845), provenind de la Muzeul Bordeaux - Legatul Tauzin; cel al unui desen semnat și datat: „M. Marainville” 1890 (Paris - Colecție particulară) și probabil al desenului aparținând Muzeului Național de Artă al României. Acesta din urmă a fost achiziționat de la doamna Janeta Alexandrina Dracopol, a cărei familie era originară din Iași.

Între acest ultim desen și pictura de la Muzeul de Artă din Iași sunt desigur unele asemănări, dar ele nu sunt atât de evidente încât să considerăm că este vorba neapărat de o copie locală. Un element în plus este identitatea de tehnică a desenului cu tehnica de lucru abordată de către pictor în cazul lucrărilor sale pe hârtie: cretă neagră și accente de alb pe hârtie brună. Să fie vorba deopotrivă de o copie a artistului?

În rezumat, desenul achiziționat de către Muzeul Național de Artă al României este o copie după pictura la care ne-am referit în prezentul material. Deși nesemnat, el are valoarea unei copii de epocă realizate cu meșteșug.

Toată această multitudine de copii catalogate cu grijă, nu este în nici un moment suspectată de a fi falsuri, aceasta întrucât exemplarul pe care îl copiază a întrunit sufragiile oficiale și s-a bucurat de popularitate în fața unui public atras de arta istorică.

Operele lui Philippoteaux rezistă, asemeni motivelor pe care le reprezintă, oricăror încercări de „deturnare”, de „imitare” și sunt purtătoarele unui unic mesaj. Recepționate atunci cu elogii, de la oameni de stat și până la critici celebri precum John Ruskin⁸, ele sunt modelele unei epoci.

**“The Withdrawal from Russia”, Henri Félix Emmanuel
Philippoteaux’ Lost Masterpiece, Conserved Through Copies in
Romanian and Foreign Museums**

Abstract

Henri Felix Emmanuel Philippoteaux was one of the artistic personalities of the 19th century. Painter and draughtsman, he focused especially on military topics. The historic illustrations of this artist, created on the basis of a wide documentation, were very much in vogue in France and England. A reference work by this artist treating such a subject is the “Retreat from Moscow”, also known as the “Retreat from Russia”. The painting was for the first time exhibited at the Painting Salon of Paris, of 1835, after it was purchased by the Versailles Museum. During World War II, the work disappeared, but several copies have survived. One of these copies was purchased by Șcarlat Vărnăv, at the National Exhibition of Paris, in 1842 and then became part of the collections of the Art Museum in Iași. Within the specialized literature, the interest for this work resulted from the hypothesis, confirmed by the Romanian specialists, that the painting is a copy created by the very artists. The paper provides detailed arguments for such theory.

⁸ François Robichon, *Les cuirassiers a Waterloo. Vus par Philippoteaux*, in *Dosarul Philippoteaux. Serviciul de Studii și Documentare al Departamentului de Fictură al Muzeului Louvre*.